

Haqq nazılər, üzülməz

Sovetlər birliyində münaqişələr dəfələrlə müxtəlif formalarda özünü göstərsə də, qarşısı alınırdı. Lakin M.Qorbaçov hakimiyyətə gələndən sonra vəziyyət dəyişdi. "Böyük Ermənistan" yaratmaq xülyasında olan Ermənistən Respublikasının rəhbərliyi, millətçi qüvvələr, "Daşnakşütün" partiyasının fəalları, kəşfiyyat orqanları Azərbaycan-Ermənistən münasibətlərini gərginləşdirməklə separatizmə geniş meydan açıdlar.

1988-ci ilin fevralında Xankəndidə erməni millətçiləri kütləvi mitinqlər keçirib SSRİ və Ermənistən SSR rəhbərliyindən tələb edirdilər ki, Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikasının tərkibində çıxarılib Ermənistən Respublikasının tərkibinə verilsin. Bakıda, Sumqayıtda və Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində ermənilərin antikonstitusional tələblərinə qarşı etiraz dalğası gücləndi.

Onlar qarşılara qoyduqları məkrili niyyətlərə çatmaq üçün hər cür vəhşilikdən, terrordan, insanlığa siğmayan cinayətlərdən, hətta günahsız ermənilərin qanını tökməkdən belə çekinməyiblər. İftab və yalanlardan "əzabkeş erməni xalqına" ağı deyib təəssübkeşlərinde özlerin mərhəmət, müsəlmanlara nifret oyatmaq isteyən erməni faşistləri törətdikləri cinayətləri tarixən türkərin və azərbaycanlıların adına yazmağa cəhd ediblər.

Sumqayıt hadisələri ərefəsində Ermənistəndən və Dağlıq Qarabağdan Sumqayıt və Bakı şəhərlərinə çoxlu sayıda milliyyətçə erməni olan şübhəli şəxslər gelmiş, onların bir qismi mehmanxanalarda yiğcam yerləşdirilmişdi. Azərbaycan dilini mükəmməl bilən təxribatçı qrup şəhərin onlarda olan xəritəsi əsasında demək olar ki, bütün kückə və dövlət orqanlarını qeydiyyata almış, xüsusi terror planını hazırlamışdılar. Şəhərdə gizlin fealiyyət göstərən "Krunk" daşnak təşkilatının üzvləri ilə görüşən bu qrup erməni ailələrinin siyahısını tutmuşdu.

Həmin şəxslər Sumqayıtda ermənilərin gur yaşadığı ərazilərdə çoxsayılı güzli görüşlər keçirmiş, onları gələcək hadisələrlə bağlı telimatlandırmışlar. 30 nəfərə yaxın olan bu "komanda" şəhərin dörd bir tərəfində yaşayan ermənilərin ünvanlarını hazırladıqdan sonra iğtişaşlar zamanı kiminlə necə hərəkət edəcəklərini əvvəlcəden müəyyənləşdirmişdilər.

Həmin günlərdə şəhəri tərk edən imkanlı erməni ailələri bankdakı pullarını çıxardaraq özləri ilə aparmış, bəziləri şəhərin ticarət mərkəzində qiymətli ziynet əşyalarını almış, bir çoxu bahalı mebellərini dəyər-dəyməzinə, hətta evlərini belə satanlar da olmuşdu.

Fevral ayının 28-də şəhərdə kütləvi iğtişaşlar, zorakılıq aktları başlandığı barədə məlumat daxil olan kimi Sumqayıtin prokuroru, baş ədliyyə müşaviri ismet Qayıbov cinayət işinin qaldırılması və istintaqa başlanması barədə qərar qəbul etmişdir. İstintaqın ilkin mərhələsində 1050 nəfər şübhəli şəxs qismində tutulmuş, onlardan bir hissəsi inzibati, bir hissəsi isə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. 97 nəfər barəsində 55 cinayət işi baxılmışdır üçün məhkəmələrə göndərilmişdir. 42 nəfər barəsində əməllerində cinayət tərkibi və ya cinayət hadisəsi olmadıqdan işin icraatına xitam verilmişdir.

Istintaq materiallarında göstərilir ki, ümumiylidə 444 adam məhkəmə qarşısında cavab vermiş, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka təcridxanalarда saxlanılmışdır. Bir neçəsi uzunmüddətli həbs cezasına, Əhməd İman oğlu Əhmədov isə ölüm cezasına mehkum olunmuşdur. Əhməd Əhmədovun məsələsinə Moskvada tələsik baxılmış və onu Sumqayıtda baş verən hadisələrin "təşkilatçısı" kimi qələmə vermişlər. Onu da qeyd edək ki, 1988-ci ilin mart ayının 12-də SSRİ Baş Prokurorluğunun yaratdığı qrup Əhmədovgilin evinə basqın etmiş, onu vanna otağından yarıçılpaq vəziyyətdə sərükleyib həyətə maşına mindirmişlər.

1988-ci ilin oktyabr ayının 18-də, SSRİ Ali Məhkəməsi Əhmədovun, Cəfərovun, İsmayılovun məhkəmə prosesinə başladı. Məhkəmə prosesi başlayan gün "Ostankino" telekanallının "Xəbərlər" programından bütün dünyaya xəbər yayıldı ki, Sumqayıt hadisələrində "başkəsən" üç nəfərin məhkəmə işinə başlanılır. Ərtəsi gün Moskvada nəşr olunan kütləvi informasiya vasitələri bu barədə ictimaiyyətə məlumat çatdırıldılar. Moskvada, SSRİ Ali Məhkəməsinin binasında Sumqayıtda kütləvi iğtişaşların baş verməsində müqəssir bilinən şəxslərin mühakiməsi başlandı. Müttəhimlər kürsüsündə əyləşən Ə.Əhmədov,

T.İsmayılov, Q.Cəfərov talanlar, yanğınlar, qətlərlə nəticələnən kütləvi iğtişaşların təşkilində və yaxından iştirakında təqsirləndirildilər.

O dövrde SSRİ Ali Məhkəməsinin sədri V.Terebilovun "Novoye vremya" jurnalında müsahibəsi çap olundu. Terebilov məhkəmə proseslərinə yuxarı orqanlardan, xüsusi Komunist Partiyası Mərkəzi Komitesi aparatından təzyiqlər olduğundan şikayətlənirdi. O, tələb edirdi ki, məhkəmə müstəqil olmalıdır. Terebilov qeyd edirdi ki, hazırda SSRİ Ali Məhkəməsi Əhmədovun, Cəfərovun, İsmayılovun məhkəmə prosesinə baxır.

Bələliklə, yuxarıların təzyiqi neticəsində məhkəmə heyəti obyektivliyini, humanizmini bir tərəfə qoyub, Əhmədovun timsalında, nəyin bahasına olursa-olsun, "təşkilatçı" obrazı yaratmaq niyyətinə düşdü. "Moskovskiye novosti" qəzeti 1988-ci il noyabr ayının 20-də yazırırdı: "Vəkillər belə hesab edirlər ki, işin istintaqi tam aparılmayıb. Cinayətlərin təşkilatçıları üzə çıxarılmayıb, baş vermesinin sebəbləri və şəraitli aşkar edilməyib". Buna baxmayaraq, 1988-ci il noyabr ayının 18-də SSRİ Ali Məhkəməsinin kollegiyası belə bir qərar çıxarırdı: "Cəfərovun və İsmayılovun cinayət materialları yenidən oxlanılmaq üçün istintaqa qaytarılsın. Ə.Əhmədov ən ağır cəzaya layiq görülsün..."

Hadisələrin əsl təşkilatçısı isə 1959-cu il təvəllüdü, əvvəller 3 dəfə məhkum olmuş, üst-üstə 9 il 2 ay 13 gün azadlıqdan məhrumetmə cəzası çəkmiş qatı cinayətkar, milliyyətçə erməni olan "Paşa" ləqəbli Eduard Qriqoryan idi. O, Albert və Ernis adlı daha iki qardaşı ilə birlikdə camaata soyuq silah kimi istifadə olunan armatur parçaları paylamışdır.

Eduard Qriqoryan ətrafına topladığı özü kimi cinayətə meyilli qonşuları ilə ümumi dil taparaq, onlara spirtli içki və insanda aqressivlik yaradan xüsusi həbələr verib, quldurluq və soyğunluğu etmək üçün yaxşı şansın yaradığını deyib və onları öz arxasında Qarabağ erməni iddialarına qarşı çıxanların dinc mitinqinin keçirildiyi meydana aparıb. Orada özünü Qafandan gelmiş azərbaycanlı kimi təqdim edərək, ermənilərin guya Qafanda dinc azərbaycanlı əhalini qırğınlarını, özlerinin isə bir maşın meyit getirdiklərini mitinq iştirakçılarına danışaraq, ermənilərdən intiqam almağa çağırıb. Onda burada yaşayan ermənilərin siyahısının və ünvanlarının olduğunu deyən Eduard ona qoşulmuş 100 nəfərə yaxın yeniyetmə və müxtəlif cinayətkar ünsürləri "Qarabağ bizimdir!", "Erməniləri qırın!" kimi şurə və çağrımlarla "Qarabağ" (komitəsi) və "Krunk" (cəmiyyəti) təşkilatlarına pul verməkdən imtina etmiş ermənilərin yaşadıqları mənzillərə intiqamətləndirib. O, talan və digər cinayətlərdə feal iştirak etmiş və şəxsən 6 nəfər erməni qətlə yetirmişdir.

Qriqoryan hadisələr zamanı Marina və Karina Mejlumyanlar adlı erməni qızlarını da zorlayıb. Bütün bunlar məhkəmə istintaq zamanı sübut olunsa da, SSRİ Prokurorluğu əsl həqiqəti ört-basdır edib. Kütləvi iğtişaşlarda iştirak, zorlama, qətl, qarət, milli ədavətin qızdırılması ittihamları ilə mühakimə olunan E.Qriqoryana cəmi 12 il cəza verilib.

Bundan sonra 6 nəfərin qətlində iş tirak etmiş Eduard Qriqoryanın məsuliyətdən azad edilməsi üçün erməni millətçi təşkilatçıları və xüsusi-xidmət orqanları çox çalışıblar və buna da nail olublar. Təsadüfi deyil ki, bu qədər cinayət törətməsinə baxmayaraq, Qriqoryan Ermənistana göndərilib, sonra da azadlığı buraxılıb. Həmin dövrde "Novoye vremya" jurnalı, "Moskovskiye novosti" qəzeti və digər mətbü orqanlar Sumqayıt hadisələri ilə bağlı öz səslerini qaldırsalar da heç bir nəticə olmayıb. Yazılarda istintaqın düzgün aparılmışlığı, cinayətin kim tərəfində törədilməsinin aşkar edilmədiyi açıq şəkil də qeyd olunub.

Ciddi araşdırımlar göstərir ki, bu hadisələrin əsl səbəbləri nə Sumqayılla, nə də ki sumqayıtlılarla bağlı olmayıdır. Çünkü vahid bir ailədə sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayan azərbaycanlılar, ermənilər və həmçinin digər millətlərdən olan sumqayıtlılar arasında hər hansı bir ictimai-siyasi, milli-ətnik və ya dini mənsubiyyətlər zəminində heç bir ədəvət olmamışdır. Sumqayıtda baş verən hadisələrin kökləri daha dərin, miqyası isə daha böyük olub və bu hadisələr iki millət arasında "xuliqanlıq" hərəkətlərindən daha çox, qeyd etdiyimiz kimi, siyasi xarakter daşıyır.

Sumqayıt hadisələrinə Dağlıq Qarabağ rakursundan baxmaq gərəkdir.

Hadisələrlə bağlı saxlanılanlar arasında müxtəlif milletlərdən olan adamlar - azərbaycanlılar, ermənilər, ruslar, yəhudilər və başqaları var idi. Sumqayıtda "xuliqanlıq" edənlərin arasından ermənilər tərəfindən satın alınmış ekstremitər qruplar, cinayətkarlar, terrorçular, təxribatçılar, narkomanlar və spirtli içki düşkünleri çox idi. 30 nəfər isə ümumiyyətlə heç bir ictimai-faydalı əməkli məşğul olmamışdı (O dövrə hamı işlə təmin olunurdu və işdən yاخın hallarına, bir qayda olaraq, yol verilmirdi).

Araşdırımlar zamanı aydın olub ki, E.Qriqoryan Sumqayıt hadisələrində ona rəhbərlik edən bir qrup erməni milletçilərinin və Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sıfarişlərini yerinə yetirdikdən sonra Sumqayıt şəhərinin tərk etmək əmrini almışdı. Lakin təsadüf nəticəsində hərbçilər tərəfindən saxlanılmış və onu zərərçəkənlər tanımışlar.

Bele neticəyə gəlmək olur ki, eger Eduard Qriqoryan hərbçilər tərəfindən həbsə alınmasaydı, təqsiri Sumqayıt sakınlarının üzerine atacaqdılar. Lakin bu erməni millətçilərinə nəsib olmadı.

Sumqayıt hadisələri də başvermə xüsusiyyətinə görə böyük bir terrorun başlanğıcı oldu. Məhz bu saxta "genosid"ən sonra minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirildi. Azərbaycanın 20 faizi işgal edildi.

Yalnız 1993-cü ilde yenidən həkimiyətə qayıdan Ümummilli Lider Heydər Əliyev mənfur erməni məkrinini, neçə-neçə terror aktının qarşısını aldı.

Bu gün ermənilər əməllərinə görə ifşa olunur. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Münxen Təhlükəsizlik Konfransında Ermənistənə baş nazirinə verdiyi tutarlı cavabı da buna səbətudur.

**Akif ƏLİYEV,
"Azərbaycan"**